

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ? KÉTSZÜLŐS, EGYSZÜLŐS ÉS MOZAIKCSALÁDBAN NEVELKEDETT FIATALOK BEILLESZKEDÉSE ÉS LELKI EGÉSZSÉGE

MIRNICS Zsuzsanna, TERÉK Zoltán

Absztrakt

A szülők válása negatívan befolyásolja a gyermekek szocializációját, pszichés állapotát, beilleszkedését (Amato, 2010). Kutatási eredmények tanúsítják, hogy a válás után kialakuló nem hagyományos családformák (egyszülős család, mozaikcsalád) is fokozott kockázatot jelenthetnek a fejlődésre nézve (Golombok és Tasker, 2015). Vizsgálatunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a kétszülős családban nevelkedett fiatalokkal összehasonlítva jelentősebb pszichés terheltség érinti-e a mozaikcsaládban és egyszülős közegben felnőtt fiatalokat. Mintánkat 774, 18-25 év közti személy alkotta, akik közül 279-en egész életükben kétszülős családban, 217-en huzamos ideig egyszülős, 278-an pedig mozaikcsaládban éltek. Vizsgálatunkhoz online és papírformában elérhető tesztbatteriót használtunk, amelyben az aktuális pszichés terheltséget egyes SCL-90R skálákkal és a WHO Jól-Lét Indexszel, míg a szocializáció során előfordult pszichés problémákat saját kérdéssor útján mértük. Eredményeink szerint a teljes szocializáció folyamatát tekintve a mozaikcsaládban nevelkedettek bizonyultak a leginkább terheltnek (kisebbségi eltérésekkel); és ők voltak azok is, akik legkorábban külön költöztek a családjuktól. Az aktuális pszichés állapot az egyszülős családok gyermekeinél alakult a leginkább negatívan. Eredményeink alátámasztják a mozaikcsaládosok életében jelenlévő kumulatív stresszt (Bachman, Coley, & Carrano, 2012), és azt, hogy a többszörös életvitel-váltás több negatív következményt implicál; nem zárják ki azonban azt a lehetőséget sem, hogy az aktuális pszichés állapot eltéréseinél a mozaikcsalád pozitív irányú, kompenzáló hatása is tükröződhet.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A válások számának növekedésével megváltoztak a jellegzetes családstruktúrák, növekedett az egyszülős családok és más nem hagyományos családformák aránya (Martin és Kats, 2003). Számos pszichológiai tanulmány vizsgálta a válás és újraházasodás hatásait a gyermekek viselkedési és érzelmi beilleszkedésére, valamint iskolai teljesítményükre. A szakirodalmi források többsége a válás negatív következményeit emeli ki, hangsúlyozva, hogy az elvált családok gyermekeinek pszichés közérzete rosszabb, iskolai teljesítménymutatóik gyengébbek (Ruschena, Prior, Sanson, és Smart, 2005).

A válás folyamata nem egyszeri történet, hanem hosszadalmas folyamat, elhúzódó következményekkel. Maga a döntés és a vele járó egyezkedés vagy pereskedés évekig húzódhat; további évekre nyúlik az elvált felek reintegrációja (Clarke-Stewart és Brentano, 2006; Forste és Heaton, 2004). Bár a döntés

megszületése az érintettek számára hozhat fájdalmat vagy megkönnyebbülést is, a különköltözés és a readaptációs folyamat mindenképpen gyakorlati problémák, jogi és érzelmi kihívások sora elé állítja őket. A szülőtársi együttműködés a különköltözéstől kezdődően még nagyobb terheket ró a pár tagjaira, mint az együttélés során. A válással felmerülő további életfeladatok az érzelmi leválás, az anyagi függetlenség megteremtése, a szociális háló újraszervezése (Preece és DeLongis, 2005). A szakirodalmi források szerint a különélés első másfél éve jár a legtöbb stresszel; az életvitel az új környezetben 2-4 év alatt stabilizálódik, javul a hangulat, csökkennek a pszichoszomatikus tünetek és a felek károsszer-használata is (Clarke-Stewart és Brentano, 2006.)

A válás időszakában a gyermekek rendszerint elszenvedik szülei kisebb-nagyobb konfliktusát, és ezen túlmenően, szinte törvényszerűen csökken az egyik szülővel való kontaktusuk. Kezdetben általában egyszülős családformába kerülnek, amely átmeneti és instabil; erre a családformára egyszerre jellemző egy felnőtt nagy döntési szabadsága, de ezzel együtt felelőssége a család irányításában, a gyermeknevelés és sok esetben a létfenntartás kérdéseinél. Az egyedülálló szülőknek gyakran szűkösebbek az anyagi lehetőségei, terheltebb az időbeosztásuk (Ceballo és McLoyd, 2003; Cherlin, 1992). Mindezek következtében egészségi állapotukat rosszabbnak ítélik meg a párkapcsolatban élőkénél, magasabb a depresszió és érzelmi probléma kockázatuk, és negatívabban minősítik életminőségüket (Crosier, Butterworth, és Rodgers, 2007; Rousou, Kouta, Middleton, és Karanikola, 2013). Az egyedülálló szülők által felnevelt gyermekek számos tekintetben lemaradnak a kétszülős családok gyermekeihez képest, így például az iskolai teljesítmény és az érzelmi egészség terén. Gyakoribb a deviáns csoportokhoz csapódásuk, jelentősebb a szerhasználat kockázatuk; párkapcsolataik pedig kevésbé stabilak (Rodgers, Grey, Davidson, és Butterworth, 2011; Schleider, Chorpita, és Weisz, 2014).

A gyermekek egy része – szülője új házasságával vagy élettársi kapcsolatával – mozaikcsaládban folytatja a válás utáni életét. A mozaikcsaládot olyan együttélési formaként definiáljuk, melyben a pár legalább egy tagjának van gyermeke egy korábbi kapcsolatból (Ganong és Coleman, 2012). Napjainkban a mozaikcsalád egyre általánosabb családformává válik (Sweeney, 2010), ugyanakkor jelentős stresszt hoz mind a felnőttek, mind pedig a gyermekek életébe. A mozaikcsaládok működése kevésbé hasonlít a hagyományos családokéhoz, nincsenek általánosan elfogadott társadalmi mintáik, normáik (Fine, 1996; Deal, 2014). Nemcsak a családi szerepek meghatározása kevésbé egyértelmű, hanem még azzal kapcsolatban is relatíve sok a vitatott kérdés és feszültség, hogy ki tartozik a családhoz és ki nem (Stewart, 2005; Brown és Manning, 2009). Jelentős stresszforrás az új családtagokhoz való „hozzászokás”, a közös életvitel, szokások, normák kialakítása (Menaghan, Kowaleski-Jones, és Mott, 1997; Fomby és Cherlin, 2007). A mozaikcsaládok tagjainál – felnőtteknél, gyermekeknél egyaránt –, különösen kezdetben szinte normatív jellemző a kirekesztettség érzése,

általánosak a szerep- és értékkonfliktusok, az instabilitás érzése, a családi szerepek formálódása pedig akár hét évig is eltarthat (Papernow, 1998).

Nem egyértelmű a szakirodalmi források álláspontja az újrarahasodás pszichés fejlődésre gyakorolt hatásával kapcsolatban; abban azonban megegyeznek a vélemények, hogy negatív következmények jöhetnek létre (Ruschena és mtsai, 2005). A mozaikcsaládokban élő gyermekeknek több kutatási adat szerint szignifikánsan rosszabb az iskolai teljesítménye, közérzete és a pszichés állapota a kétszülős családban élőkhöz képest; nagyobb arányban jellemző rájuk externalizáló és internalizáló viselkedés (Clarke-Stewart és Brentano, 2006; Halpern-Meekin és Tach, 2008; Tillman, 2008; Amato, 2001 és 2003; Hetherington és Kelly, 2002). A mozaikcsaládban nevelkedett fiatalok kevésbé érzik „sajátjuknak” az új családjukat (King és mtsai 2015), a pótszülő¹ iránti ambivalens érzéseik, konfliktusaik és lojalitásproblémáik miatt pedig a kutatási adatok tükrében korábban költöznek el az otthonukból (Golombok és Tasker, 2015).

Összességében tehát a családok jelentős változásai (válás, újrarahasodás) a gyermekek kognitív, érzelmi és szociális fejlődése szempontjából jelentős stresszfaktornak tekinthetők (Bachman és mtsai, 2012; Bzostek és Beck, 2011; Cooper, Osborne, Beck, és McLanahan, 2011; Goodnight és mtsai, 2013; Osborne és McLanahan, 2007), közvetlen összefüggésben állhatnak a gyermekek társas beilleszkedésének zavarásával (Lee és McLanahan, 2015), a magatartási problémák fokozott előfordulásával (Magnuson és Berger, 2009), a gyengébb iskolai teljesítménnyel (Sun és Li, 2008) és a pszichés tüneteikkel is (Lee és McLanahan, 2015). A családi környezet instabilitása összefügghet a felnőttkori instabil párkapcsolatokkal, válásokkal (Bloome, 2017; Fomby és Bosick, 2013; Hampden-Thompson és Galindo, 2015). A családi környezet változásainak negatív következményeit a kutatók elsősorban a változásokkal járó stresszel magyarázzák; amely hatására a szülők szigorúbbá vagy következtelenebbé, gyermekeik szükségletei iránt kevésbé érzékenyé válhatnak (Cooper, McLanahan, Meadows és Brooks-Gunn, 2009). A szakirodalmi források ezzel együtt nemi eltéréseket is felvetnek (Malone és mtsai, 2004).

Vizsgálatunk célja háromféle családi kontextusban – nukleáris, egyszülős és mozaikcsalád – nevelkedett fiatal felnőttek pszichés közérzetének, illetve beilleszkedési mutatóinak összehasonlítása volt. Azt feltételeztük, hogy vannak olyan specifikus nehézségek, amelyek a háromféle kontextus valamelyikénél jellemzőbbek, valamint az egyes problémátípusok vonatkozásában nemi eltéréseket is feltételeztünk.

¹ Tanulmányunkban következetesen a „pótszülő” kifejezést használjuk a biológiai szülő új párjának megjelölésére. Ez a terminus más szakirodalmi forrásokban is szerepel (Pl. Krähenbühl és mtsai: Mozaikcsaládok, Animula, Budapest, 2009). A kifejezés használatával nem azt kívánjuk sugallni, hogy a pótszülő a távol élő biológiai szülő helyébe kívánna lépni, hanem éppen azt, hogy csak elláthatja szükség szerint egyes funkcióit, őt magát egészben sohasem (ahogyan pótkávéval sem tudjuk pótolni a valódi kávé). Más kifejezések használatától azért óvakodunk, mert a „mostoha” kifejezés stigmatizáló, a „nevelőszülő” már foglalt más kontextusra, a köznyelvi „bónusz” szülő pedig tudománytalan.

MÓDSZER

Vizsgálati személyek

Mintánkat 774 fő, 18-25 év közötti, a vizsgálatban önkéntesen részt vevő fiatal felnőtt alkotta, köztük 374 fiatal férfi és 400 fiatal nő. Az 1. táblázatban az egyes csoportokra vonatkozó adatokat foglaltuk össze. Kritériumok meghatározása útján törekedtünk olyan csoportokat létrehozni, amelyek által a lehető legtisztábban ragadhatjuk meg a háromféle családi kontextus lehetséges következményeit. A kétszülős családban nevelkedettekhez azok a személyek kerültek, akik egész fiatalkorukban kétszülős családban éltek mindkét biológiai szülőjükkel, fél- és mozaiktestvérek nélkül. Az egyszülős családban nevelkedett alanyok szülei 13 éves koruk előtt elváltak, ők pedig életvitelszerűen az egyik biológiai szülővel éltek, aki nem házasodott újra, és egy évnél tovább tartó együttéléses kapcsolatot sem létesített. A mozaikcsaládos csoportba tartozók szülei szintén 13 éves koruk előtt váltak el, de az a szülő, akivel életvitelszerűen laktak, legalább 5 évig tartó házasságot kötött, vagy élettársi kapcsolatot létesített, ilyenformán nevelkedésük legalább 5 évét mozaikcsaládban töltötték.

1. táblázat. A három vizsgált csoport nemi, életkori összetétele és végzettsége

	Összesen	Férfi	Nő	Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú	Átlag-életkor
Kétszülős család	279	168	111	9,3	71,7	19,0	21,11+/-2,13
Egyszülős család	217	118	99	7,8	74,2	18	21,20+/-2,07
Mozaikcsalád	278	88	190	6,5	68,3	28,2	21,76+/-2,13

A minta toborzása személyes ismeretségi csatornán történt a KRE Pszichológiai Intézet 60 harmadéves hallgatója által. Mindhárom csoport online és offline változatban is elérhető elektronikus kérdőívcsomagot töltött, melynek az informált beleegyezési nyilatkozat is részét képezte. A kérdőívtöltés önkéntes és anonim volt. A kutatás lebonyolításához a KRE Pszichológiai Intézet Etikai Bizottságának engedélyével rendelkezünk.

Vizsgálati eszközök

A kérdőívcsomagban 9 mérőeszköz szerepelt, amelyek közül jelen vizsgálatban a következők adatait dolgozzuk fel: WHO Jólét Index (Susánszky, Konkoly Thege, Stauder, és Kopp, 2006), Symptom Checklist 90 Revised (Derogatis, 1977), valamint egy saját kidolgozású rövid mérőeszköz („Problémalista”).

WHO Jól-lét Index (Well-being Index, WBI) átdolgozott, 5 tételes változata (Bech, Gudex, és Johansen, 1996; magyar adaptáció Susánszky és mtsai, 2006). A mérőeszköz adott személy általános közérzetét méri az elmúlt kéthetes periódusra vonatkozóan. A tételeket ötfokú skálán (1 = egyáltalán nem volt jellemző, 5 = nagyon jellemző volt) kell értékelni. A teszt olyan állításokat tartalmaz, mint „Az elmúlt két hét során általában véve aktívnak és élénknek érezted magad.” vagy „Az elmúlt két hét során általában ébredéskor frissnek és élénknek érezted magad”, fordított tételek nélkül. Minél magasabb a pontszáma a válaszadónak, annál kedvezőbb a pszichés állapota.

Az SCL-90 R (Symptom Check-List-90-R, Derogatis, 1977; Unoka, Rózsa, Kő, Kállai, és Fábíán, 2004) a pszichiátriai tünetek előfordulására és súlyossági fokokra vonatkozó tünetlista. Az eredeti teszt kilenc alskálából áll: szomatizáció, kényszeresség, interperszonális érzékenység, depresszió, szorongás, ellenségesség, fóbia, paranoia, pszichoticizmus, valamint egyik skálába sem sorolható tételek (Unoka és mtsai, 2004). A kutatásban használt rövidített változatba a szorongás, szomatizáció, depresszió, interperszonális érzékenység és ellenségesség szempontokat mérő tételek kerültek bele. Az 50 kérdést ötpontos skálán (0-4) értékelték a válaszadók (0 = egyáltalán nem, 4 = nagyon), meg kell határozniuk, mennyire zavarták az elmúlt egy hétben egyes problémák, mint például fejfájás, gyengeség vagy szédülés, félnétség, stb. Az egyes alskálákon elért magasabb érték esetén a válaszadóra erősebben jellemző az adott panasz.

A „Problémalistába” tartozó saját tételeket a szakirodalmi előzmények (ld. a szakirodalmi áttekintésben a háromféle kontextusra vonatkozó kutatások hivatkozásai) alapján fogalmaztuk meg, egy életeseemény skála mintájára. A kérdéssor 18 itemet tartalmaz, olyan krízisek és problémák felsorolása, amelyek a szocializáció folyamatában előfordulhattak. A személynek azt kellett megjelölnie, hogy gyermek- vagy serdülőkkora során előfordult-e, és egyszer vagy esetleg többször/huzamos ideig történt-e meg vele adott nehézség, mint például tanulási zavar lelki okokból és részképesség zavar miatt; magány és kirekesztettség az iskolában, illetve a családban; anyagi nehézségek a családi környezetben; az egyik szülő lelki zavara, a szülők közti, pereskedésben is megnyilvánuló súlyos konfliktus; mértéktelen alkohol- vagy drogfogyasztás (hosszabb időn keresztül), deviáns csoportokban való tagság, instabil és változó szexuális kapcsolatok, nem kívánt terhesség, öngyilkossági kísérlet, fizikai vagy verbális bántalmazás a családban (felnőtt vagy mozaiktestvér részéről), illetve pszichoterápiás kezelésben való részvétel. A mérőeszköz kérdéseit a fiatal felnőttek számára érthető nyelvezettel, hétköznapi szóhasználattal fogalmaztuk meg. A mérőeszköz használhatóságát itemanalízis segítségével elemeztük, a Cronbach-alfa mutató 0,83 volt, kilógó tételt nem találtunk.

HIPOTÉZISEK

A szakirodalmi források (Bachman és mtsai, 2012; Bzostek és Beck, 2011; Cooper és mtsai, 2011; Goodnight és mtsai, 2013; Osborne és McLanahan, 2007) nyomán hipotézisként az fogalmaztuk meg, hogy az egyszülős családban és mozaikcsaládban nevelkedett fiatalok egyes beilleszkedési mutatók tekintetében eltérnek a kétszülős családban nevelkedett fiatalokhoz képest; így például gyengeségeik lehetnek a kötődés, illetve az iskolai teljesítmény terén, nagyobb arányban érinthetik őket érzelmi problémák, illetve deviáns magatartás. Feltételeztük azt is, hogy egyes családi problémák (pl. bántalmazás egyes formái, anyagi nehézségek, korai leválás a családról, szülő lelki zavara) fokozottabb arányban lehetnek jelen a nem hagyományos családformáknál.

A háromféle kontextust egymással összehasonlító vizsgálatot a szakirodalmi források sorában nem találtunk, ugyanakkor mi magunk azt feltételeztük, hogy egyes esetekben inkább a mozaikcsaládban, míg másoknál inkább az egyszülős kontextusban különböznek a beilleszkedési mutatók a kétszülős családban nevelkedett csoporthoz képest. Ha elfogadjuk, hogy a szakirodalmi források értelmében (pl. Bachman és mtsai, 2012) a családi rendszerek valamennyi radikális változása járulékos stresszt jelent a fiatalok beilleszkedése szempontjából, összességében a mozaikcsaládban élő fiatalok pszichés szempontból terheltebbek lehetnek mind a kétszülős, mint az egyszülős családban nevelkedettekhez viszonyítva. Az egyszülős csoport életében ugyanis „csak” egy radikális változás (válás, különköltözés) történt, a mozaikcsaládban felnőtt fiataloknál pedig ezen túlmenően, újraraházasodásra is sor került.

Malone és mtsai (2004), valamint Coleman, Ganong, és Fine (2000) nyomán úgy véltük, a három kontextuson belül eltérő lehet a lányok és a fiúk problémáinak mintázata, így egyes szocializációs következmények inkább a fiúkra, míg mások a lányokra lesznek jellemzők. A nemi eltérésekkel kapcsolatban a szakirodalmi források adatai nem egyértelműek, Malone és mtsai (2004) nyomán azonban feltételezhető, hogy a lányok csoportjában inkább internalizáló, míg a fiúk csoportjában inkább externalizáló jellegű problémákkal lehet találkozni.

EREDMÉNYEK

Az SCL skáláira vonatkozó eredmények a 2. táblázatban szerepelnek.

2. táblázat. Az SCL skálák átlagai és szórásai a három vizsgálati csoportban

	Szomati- záció	Szorongás	Depresszió	Inter- perszonális érzékenység	Agresszió	Jóllét
Nukleáris család	8,02+/- 7,93	10,05+/-7,83	17,78+/-12,34	10,11+/-7,71	5,25+/-4,41	16,03+/-4,65
Egyszülős család	9,27+/- 8,89	11,01+/-7,84	18,76+/-11,79	11,59+/-7,93	6,03+/-4,95	15,77+/-4,59
Mozaikcsalád	9,02+/-9,40	9,02+/-8,73	16,25+/-12,69	9,72+/-8,54	5,53+/-5,49	15,63+/- 4,62

A háromféle családi kontextusban nevelkedett fiatalok pszichés tüneteinek előfordulását rangszámokon végzett varianciaanalízis útján hasonlítottuk össze. Nem kaptunk eltérést a szomatizáció ($W(2; 491,5) = 1,609$ ($p = 0,2011$)) és az agresszió ($W(2; 492,8) = 1,637$ ($p = 0,1957$)) mutatóknál. Szintén nem látszott különbség a WHO Jóllét kérdőív pontszámainál ($W(2; 499,9) = 0,508$ ($p = 0,6021$)). A másik három mutató esetében a csoportok között eltérés mutatkozott: szorongás $W(2; 500,9) = 3,527$ ($p = 0,0301$)*; depresszió $W(2; 502,6) = 2,640$ ($p = 0,0724$)+; interperszonális érzékenység $W(2; 498,9) = 3,488$ ($p = 0,0313$)*. A szorongás szempontnál az eltérés $p < 0,05$ szinten szignifikáns, mégpedig a mozaikcsaládban felnőttek és az egyszülős családokban nevelkedett gyermekek különböztek ($T_{23} = 3,79$ *), amiből az a következtetés vonható le, hogy az egyszülős családokban felnőtt fiatalok valószínűbben mutatnak szorongásos tüneteket, mint a mozaikcsaládokban élők. A depresszió mutatóinál a különbség tendenciaszintű, itt is az egyszülős családokban felnőtteknél mérünk magasabb szorongásszintet, mint a mozaikcsaládok tagjainál ($T_{23}(3; 478) = 3,21+$). Az interperszonális érzékenység mutatója szintén az egyszülős kontextusban a legmagasabb, szignifikánsan eltér a mozaikcsaládban nevelkedettekhez ($T_{23}(3; 478) = 3,21+$) és tendenciaszinten a nukleáris családokban felnőttekhez képest ($T_{12}(3; 458) = 2,95+$).

A problémalista tételei alapján egyes problémaformák a mozaikcsaládos csoportban fordultak elő a leginkább, míg mások egyenlő arányban érintették a két nem hagyományos családformát (3. táblázat)

3. táblázat. A Problémalista egyes tételeire született eredmények a három vizsgálati csoportban (csak szignifikáns eltérések)

Átmeneti tanulási probléma	Nem fordult előX	Egyszer előfordult	Többször/gyakran előfordult	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	129 46,2%	89 31,9%	61 21,9%	rW3(2; 497,4) = 6,088 (p = 0,0024)**
Egyszülős	81 37,3%	67 30,9%	69 31,8%	
Mozaik	105 37,8%	70 25,2%	103 37,1%	
Tartósan gyenge tanulmányi eredmény	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	144 51,6%	85 30,5%	50 17,9%	rW3(2; 498,6) = 7,880 (p = 0,0004)***
Egyszülős	92 42,4%	74 34,1%	51 23,5%	
Mozaik	107 38,5%	81 29,1%	90 32,4%	
A család anyagi problémái	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	187 64,9%	55 19,4%	37 15,8%	rW3(2; 491,4) = 13,788 (p = 0,0000)***
Egyszülős	103 49,8%	54 18,9%	60 31,3%	
Mozaik	146 43,5%	59 21,9%	73 34,5%	
Egy szülő lelki zavara	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	152 54,5%	80 28,7%	47 16,8%	rW3(2; 498,7) = 19,479 (p = 0,0000)***
Egyszülős	67 30,9%	79 36,4%	71 32,7%	
Mozaik	108 38,8%	72 25,9%	98 35,3%	

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ?

Szülők peres viszonya	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	265 95,0%	12 4,3%	2 ,7%	rW3(2; 306,0) = 69,556 (p = 0,0000)***
Egyszülős	126 58,1%	53 24,4%	38 17,5%	
Mozaik	189 68,0%	52 18,7%	37 13,3%	
Szerhasználat	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	208 74,6%	43 15,4%	28 10,0%	rW3(2; 492,9) = 3,779 (p = 0,0235)*
Egyszülős	145 66,8%	37 17,1%	35 16,1%	
Mozaik	183 65,8%	45 16,2%	50 18,0%	
Deviáns kortárs-csoport	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	240 86,0%	30 10,8%	9 3,2%	rW3(2; 492,9) = 2,635 (p = 0,0728)+
Egyszülős	179 82,5%	25 11,5%	13 6,0%	
Mozaik	222 79,9%	21 7,6%	35 12,6%	
Labilis szexuális kapcsolatok	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	227 81,4%	38 13,6%	14 5,0%	rW3(2; 496,7) = 4,086 (p = 0,0174)*
Egyszülős	173 79,7%	26 12,0%	18 8,3%	
Mozaik	202 72,7%	35 12,6%	41 14,7%	

MIRNICS ZSUZSANNA–TERÉK ZOLTÁN

Fizikai bántalmazás	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	192	55	32	rW3(2; 501,6) = 3,209 (p = 0,0412)*
	68,8%	19,7%	11,5%	
Egyszülős	157	33	27	
	72,4%	15,2%	12,4%	
Mozaik	176	43	59	
	63,3%	15,5%	21,2%	
Verbális bántalmazás	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	156	54	69	rW3(2; 498,7) = 8,846 (p = 0,0002)***
	55,9%	19,4%	24,7%	
Egyszülős	101	53	63	
	46,5%	24,4%	29,0%	
Mozaik	108	64	106	
	38,8%	23,0%	38,1%	
Család kirekesztettség	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	232	29	18	rW3(2; 488,5) = 3,716 (p = 0,0250)*
	83,2%	10,4%	6,5%	
Egyszülős	162	31	24	
	74,7%	14,3%	11,1%	
Mozaik	211	36	31	
	75,9%	12,9%	11,2%	
Családon belüli kirekesztettség	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	181	54	44	rW3(2; 490,9) = 17,990 (p = 0,0000)***
	64,9%	19,4%	15,8%	
Egyszülős	108	41	68	
	49,8%	18,9%	31,3%	
Mozaik	121	61	96	
	43,5%	21,9%	34,5%	

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ?

Pszichoterápia igénybevétele	Nukleáris	Egyszülős	Mozaik	Eltérés szignifikanciája
Nukleáris	237 84,9%	34 12,2%	8 2,9%	
Egyszülős	157 72,4%	34 15,7%	26 12,0%	rW3(2; 459,0) = 15,087 (p = 0,0000)***
Mozaik	189 68,0%	54 19,4%	35 12,6%	

A mindkét nem hagyományos családformát érintő negatívumok sorában a tartósan gyenge tanulmányi eredmény a mozaikcsaládban nevelkedetteknél fordult elő legsűrűbben: náluk szignifikáns eltérés volt látható a kétszülős közeghez képest; ugyanakkor az egyszülős családban felnőttek értékei is tendenciaszerűen különböztek a kétszülős családok tagjaitól ($W_3(2; 498,6) = 7,880$, ($p = 0,0004$)***, $A(1,3) = 0,411$ $BM(547,6) = -3,966$, $p = 0,0001$ és Bonferroni szignif.: $p = 0,0002$ *** és $A(1,2) = 0,449$ $BM(460,6) = -2,132$, $p = 0,0335$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1005$). Hasonló mintázatot lehet látni a családtagok lelki zavar általi érintettségére vonatkozó kérdésnél, azaz a terheltségre utaló választ szintén nagyobb arányban jelölték meg mind az egyszülős, mind a mozaikcsaládos kontextusban nevelkedett fiatalok ($A(1,2) = 0,366$ $BM(462,2) = -5,725$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***; $A(1,3) = 0,393$ $BM(540,8) = -4,826$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***).

Átmeneti tanulási nehézség az egyszülős és mozaikcsaládban nevelkedett fiatalok csoportjában is szignifikánsan gyakrabban fordult elő, mint a nukleáris családban felnőtt fiataloknál ($A(1,2) = 0,438$ $BM(449,4) = -2,521$, $p = 0,0120$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0361$ *; és $A(1,3) = 0,426$ $BM(542,6) = -3,254$, $p = 0,0012$; Bonferroni szignif. $p = 0,0036$ **). A két nem hagyományos családformába tartozó csoport tagjai otthonukban nagyobb arányban élték meg kirekesztettségüket a nukleáris családban szocializálódottakkal összehasonlítva ($A(1,2) = 0,409$ $BM(421,4) = -3,939$, $p = 0,0001$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0003$ ***és $A(1,3) = 0,377$ $BM(542,4) = -5,749$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***) és valószínűbben érzékelték családjuk másságát a többi családhoz képest ($A(1,2) = 0,456$ $BM(421,4) = -2,333$, $p = 0,0201$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0604$ + és $A(1,3) = 0,462$, $BM(540,4) = -2,209$, $p = 0,0276$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0829$ +). Végül, e két csoport tagjai nagyobb arányban vettek részt pszichoterápiában is a nukleáris családok gyermekeihez viszonyítva ($A(1,2) = 0,432$ $BM(378,4) = -3,625$, $p = 0,0003$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0010$ ***és $A(1,3) = 0,410$ $BM(495,9) = -5,071$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000$ ***). Mind a mozaikcsaládban élők, mind pedig az egyszülős kontextusban nevelkedők gyakrabban jelölték tartós anyagi problémákra utaló válaszlehetőséget ($rW_3(2; 491,4) = 13,788$ ($p = 0,0000$)*** $A(1,2) = 0,391$, $BM(429,2) = -4,749$, $p = 0,0000$; Bonferroni

szignif.: $p = 0,0000^{***}$ és $A(1,3) = 0,416$ $BM(540,6) = -3,990$, $p = 0,0001$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0002^{***}$). Érthető okokból e két kontextusban fordult elő gyakrabban a szülők közti huzamos ideig tartó pereskedés is ($A(1,2) = 0,313$ $BM(267,6) = -10,408$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000^{***}$ és $A(1,3) = 0,363$, $BM(373,4) = -8,886$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0000^{***}$).

A mozaikcsaládos fiatalokat a többi csoporthoz képest erősebben érintő negatív szocializációs következményeknél sorában az is látható, hogy leginkább ők tapasztalták meg a tartós drog- vagy alkoholhasználat problémáját (a nukleáris családban felnőttek csoportjához képest az eltérés szignifikáns ($A(1,3) = 0,451$ $BM(541,5) = -2,520$, $p = 0,0120$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0361^*$), az egyszülős közegnél azonos mutató eltérése csak tendenciaszerű ($A(1,2) = 0,457$ $BM(433,3) = -2,025$, $p = 0,0435$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1306$). Szintén a mozaikcsaládban élők jelölték meg leggyakrabban a deviáns csoportban való átmeneti vagy tartós tagságukat, az eltérés tendenciaszerű ($A(1,3) = 0,464$, $BM(515,7) = -2,278$. $p = 0,0231$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0694^+$). A mozaikcsaládban felnőtt fiatalok számoltak be a legnagyobb arányban arról, hogy hosszabb időn keresztül labilis, változó szexuális kapcsolatokat létesítettek; az eltérés a nukleáris családban felnőttekhez képest szignifikáns ($A(1,3) = 0,450$ $BM(521,4) = -2,819$, $p = 0,0050$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0150^*$). A mozaikcsaládos csoport e tekintetben tendenciaszerűen rosszabb mutatókat ér el az egyszülős közegben nevelkedettekhez képest is ($A(2,3) = 0,461$ $BM(489,1) = -2,024$, $p = 0,0435$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1304$). A mozaikcsaládos fiatalokat érte a leggyakrabban fizikai bántalmazás, míg az egyszülős kontextusban nevelkedetteket a legkevésbé valószínűen. A mozaik-egyszülős csoport közti eltérés szignifikáns ($A(2,3) = 0,448$, $BM(487,9) = -2,433$, $p = 0,0153$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0460^*$), míg a nukleáris-mozaik eltérés tendenciaszerű ($A(1,3) = 0,460$, $BM(538,4) = -1,934$, $p = 0,0536$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1609$). A verbális bántalmazás a nukleáris családoknál fordult elő a legkevésbé, míg a mozaikcsaládos csoportban a legnagyobb arányban ($A(1,3) = 0,406$ $BM(554,7) = -4,222$, $p = 0,0000$; Bonferroni szignif.: $p = 0,0001^{***}$), a mozaik-egyszülős csoport közti eltérés is tendenciaszerű a mozaikcsaládban felnőttek kárára. $A(2,3) = 0,448$ $BM(472,9) = -2,129$, $p = 0,0338$; Bonferroni szignif.: $p = 0,1014$). Érdekes adalék előző eredményekhez az is, hogy – a korábbi szakirodalmi adatokkal összhangban – a mozaikcsaládban nevelkedett fiatalokra jellemzőbb volt, hogy a vizsgálat időpontjában már elköltöztek a családjuktól. Míg a nukleáris családokban felnőttek 64,2 százaléka lakott a szüleiével együtt, az egyedülálló szülők gyermekeinek pedig 66,4 százaléka, a mozaikcsaládosoknál ez az arány lényegesen alacsonyabb, 42,4 százaléka, a kétszülős és egyszülős kontextushoz képest az eltérés egyaránt szignifikáns ($\text{Khi}2 = 33,084$, $p = 0,0000^{***}$ $\text{Khi}2(1-3) = 23,10^{***}$ $\text{Khi}2(2-3) = 24,82^{***}$).

Végül, a két nem összehasonlítására vonatkozóan külön-külön is végeztünk

számításokat mind az SCL tünetlista skáláinál, mind pedig a Problémalista tételeire vonatkozóan. Azt kívántuk feltárni, hogy a két nem problémamintázata eltérő-e a háromféle kontextusban.

Az SCL skáláknál a két nem problémamintázata között kétszülős és egyszülős családban élőknel nem találtunk eltérést; mindemellett a mozaikcsaládban élő lányok a depresszió és interperszonális érzékenység mutatóknál magasabb pontszámokat értek el a mozaikcsaládban élő fiúkhoz képest ($t(276) = -2,229$ ($p = 0,0266$)*; $t(276) = -2,790$ ($p = 0,0056$)**). Kevés nemi eltérés volt megfigyelhető a Problémalista tételeinél is. Az egyszülős mintába tartozó fiúk a lányokhoz képest magasabb arányban értek el gyenge tanulmányi eredményt (Mann-Whitney-Z = 3,280 ($p = 0,001$)**), valamint kerültek deviáns viselkedésű baráti közegebe (Mann-Whitney-Z = 2,305 ($p = 0,021$)*) és fogyasztottak káros szereket (Brunner-Munzel-próba: $BM(214,3) = 2,344$ ($p = 0,0200$)*. A mozaikcsaládos mintán belül a fiúkhoz képest erősebben megjelent a lányok családon belüli ki-rekesztettség érzése (Mann-Whitney-Z = 2,813 ($p = 0,005$)**) és az öngyilkossági kísérlet előfordulása (Mann-Whitney-Z = -3,075 ($p = 0,002$)**).

DISZKUSSZIÓ

A szülők kapcsolatának felbomlása, valamint az újraraházasodással járó változások jelentős kockázatot hordoznak a gyermekek pszichés állapotára és beilleszkedésére nézve (Bachman és mtsai, 2012; Goodnight és mtsai, 2013). Nemcsak a válással járó konfliktusok és az abból fakadó veszteségek, de egy új családba kerülés, a pótszülő és a mozaiktestvérek megjelenése is jelentős alkalmazkodási nyomással jár (Fomby és Cherlin, 2007). Minden újabb változás fokozza a gyermekek mentális egészségére nehezedő terheket (Bachman és mtsai, 2012). Vizsgálatunkban a többszöri változások kockázatának néhány bizonyítékát találtuk, tekintve, hogy az általunk használt problémalista szinte valamennyi szempontja szerint a mozaikcsaládban nevelkedettek bizonyultak terheltebbnek az egyszülős családok gyermekeinél. A mozaikcsaládban felnőtt fiatalok adaptációja gyengébb volt egyebek közt a szerhasználat, a párkapcsolatok stabilitása és a deviáns viselkedés tekintetében; és őket érte legvalószínűbben a családjukban verbális vagy fizikai bántalmazás. Adataink tükrében azonban sok szempontból terhelt volt az egyszülős közeg is. Mindkét nem hagyományos családformában nevelkedett csoport tagjai a kétszülős közegben felnőttekkel összehasonlítva valószínűbben számoltak be közeli családtagjuk lelki zavaráról, tanulási problémákról, a családjukat jelentősen érintő anyagi nehézségekről, a szüleik közti állandósult konfliktusról, pereskedésről. A nukleáris családhoz viszonyított nagyobb terheltség abban is megnyilvánult, hogy a két nem hagyományos

mányos családformában élők valószínűbben vettek igénybe felnövekedésük során pszichoterápiát.

Míg a szocializáció során előforduló beilleszkedési problémák több típusa is leginkább a mozaikcsaládok csoportját érintette, az aktuálisan is fennálló lelki tünetek fokozottabban jellemezték az egyszülős családok gyermekeit a szorongás, depresszió, valamint az interperszonális érzékenység szempontoknál. Az eltérésből arra következtethetünk, hogy a mozaikcsaládok kontextusa a teljes szocializáció vonatkozásában összességében több kockázatot hordoz, és mégis az aktuális pszichés állapotnál az egyszülős családban élők terheltsége erősebb. Annak magyarázata, hogy az egyedülálló szülők által felnevelt fiatalok viszont miért szenvednek hangulati problémáktól, abban kereshető, hogy e kontextus szülői sok szempontból túlterheltek, és érzelmileg labilisabbak a kétszülős családban élőkkel összehasonlítva (Daryanani és mtsai, 2017). Az egyedülálló édesanyákra valószínűbben jellemző a kontrolláló viselkedés, mely gyermekeik számára megnehezíti, hogy kialakítsák az életkoruknak megfelelő önállóságukat. A szülőktől tapasztalt erős kontroll a későbbiekben pszichés tünetek, ezen belül érzelmi problémák fokozottabb jelentkezésével, nehezebb leválással, erős lojalitáskonfliktussal is járhat (Van der Bruggen és mtsai, 2010). Az eredmények alakulásában egyébként akár az a körülmény is közrejátszhatott, hogy a mozaikcsaládban élő fiatalok közül költöztek el a legtöbben az otthonukból, így aktuális pszichés tüneteiket az egyszülős családban felnőtt fiatalokkal összehasonlítva már kevésbé közvetlenül befolyásolja a származási közegük. Fel kell vetnünk továbbá azt a lehetőséget is, hogy a mozaikcsaládok közeg az érintett fiatalok korai elköltözése ellenére kompenzálhatta a válással járó megpróbáltatásokat, nehézségeket egy részét (Deal, 2014), akár annak ellenére is, hogy a fiatalok nem mindig érezték benne otthonosan magukat. A szakirodalmi források szerint az újjászerveződött család ritkán biztosít a biológiai családhoz hasonló érzelmi és tevéleges támogatást, de stabilabb anyagi feltételek vagy pozitív párkapcsolati modell nyújtásával bizonyos mértékig támogathatja a pszichés egyensúlyt (Sweeney, 2007), ami tükröződhet a mozaikcsaládok fiatalok egyes tüneteinek ritkább előfordulásában is.

A kumulatív stresszt kiemelő érvelésen kívül a mozaikcsaládok minta összességében nagyobb terheltségének előidézője az is lehet, hogy a pótszülők a gyermekek szocializációja során kevésbé szentelnek időt és energiát nevelt gyermekeik jóllétére és tanulmányaira, különösen az olyan esetekben, amikor a nevelt gyermek átmeneti vagy tartós ellenállást, ambivalens reakciót mutat a közeledésükre (Wojtkiewicz és Holtzman, 2011). A lojalitáskonfliktusok, a válásból maradt feldolgozatlan gyász, valamint a teljes rendszerben jelen levő szerepkonfúzió gátolhatja a mozaikcsaládba került gyermekeket abban, hogy az új családot biztonságos, támogató háttérként éljék meg (Deal, 2014; Salazar, 2015; King és Boyd, 2016), és erre reagálhatnak a későbbiekben a családtól való eltávolodással, váltakozó párkapcsolatokba, szerhasználatba vagy deviáns csoport-

ba való meneküléssel, korai elköltözéssel (Rodgers és Pryor, 1998); melyek jelét a vizsgálatunkban is volt alkalmunk megfigyelni.

A pszichés jóllét és agresszió szempontoknál, illetve a kortárs csoportból való kirekesztettség és a nem kívánt terhesség mutatóknál a vizsgálati csoportok között nem mutatkozott szignifikáns eltérés. A pszichés jóllétnél erre magyarázatot adhat, hogy az fiatal felnőttkorban sok más aktuális tényezőtől is függ, nemcsak a családi környezettől (Erikson, 1997); a kortárs csoportba való eredményes beilleszkedés így egyes esetekben akár kompenzálhatja is a negatívabb családi közérzetet. A nem kívánt terhesség a vizsgált csoportoknál általánosságban alacsony előfordulást ért el (összesen 32 eset), ami statisztikai értelemben nem biztos, hogy megmutatja a hosszabb időintervallumban talán jelentkező szocializációs különbségeket. A korábbi forrásoknak (pl. Malone és mtsai, 2004) továbbá valamelyest ellentmond, hogy az externalizációt jelző SCL agresszió pontszám a három vizsgált csoportunknál nem tér el szignifikánsan. Feltételezhető, hogy a vizsgálati csoportok életkora miatt van így: fiatal felnőttekről van szó, akik életében a gyermekkori externalizáló viselkedés némelyest már csökkenthetett valamelyest a serdülőkorhoz képest. A deviáns csoportokban való tagság önbevallása alapján azonban lehet következtetni a múltbeli externalizációs problémákra; és e mutatónál pedig már megfigyelhető a három csoport közti különbség, mégpedig a mozaikcsaládban nevelkedettek hátrányára.

Saját kutatásunkban a kevés nemi eltérés alapvetően azt a szakirodalmi álláspontot erősíti (pl. Leake, 2007; Coleman és mtsai, 2000), hogy a családi konfliktusok és veszteségek dinamikája fiúkat, lányokat hasonlóan érint. A mozaikcsaládban élők részmintájánál mindemellett a lányok magasabb értéket értek el a depresszió és az interperszonális érzékenység skálákon a fiúknál; azonos csoportban fokozottabban megjelent továbbá a Problémalista által jelzett kirekesztettség és az öngyilkossági kísérlet kockázata is. Elgondolkodtató, újszerű adatunk, hogy a lányok a mozaikcsalád körülményei között a fiúkhoz képest védtelenebbek, könnyebben kerülhetnek kirekesztett szerepbe, és az autoagresszív viselkedés kockázatuk is magasabb. Az egyszülős családban felnőtt fiúk esetében ugyanakkor fokozottabban mutatkoztak a deviancia, szerhasználat, gyenge tanulmányi eredmény kockázatai a lányok alcsoportjához képest; azal is összefüggésben, hogy az egyedülálló szülőknek nehezebb megvalósítani a felügyelet (monitoring) feladatát (Amato, 2005). A nemi eltérések ugyan családi kontextustól is függően alakulnak, mégis összhangban állnak a lányok esetében az internalizáló, míg a fiúk esetében az externalizáló viselkedés a források által is jelzett magasabb kockázatával (Malone és mtsai, 2004).

Kutatásunk néhány limitáció által érintett. A magunk részéről kritériumok felállításával szerettük volna biztosítani, hogy a háromféle családi kontextus következményeire vonatkozóan tudjunk eredményeket nyerni, ezzel együtt természetesen egy keresztmetszeti elrendezés a hatások megragadására kevésbé alkalmas egy longitudinális vizsgálatnál. Másodsorban, a három vizsgálati

csoportban viszonylag kiegyensúlyozott nemi arányt törekedtünk elérni, de ez a várt mértékben nem sikerült. A kétszülős csoport kitöltői többségükben fiatal férfiak voltak, a mozaikcsaládos mintánál viszont a nemi arány éppen ellenkezőleg alakult; ami az eredményeket is torzíthatta. Harmadrészt, bár problémalistánkat a szakirodalmi források alapján, célzottan alakítottuk ki, és a nyert eltérések is jól értelmezhetőek, a mérőeszköz használatával még kevés a tapasztalat, ezért az eredményeket is fenntartással kell kezelni, és eljövendő vizsgálatokban ellenőrizni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amato, P.R. (2001): Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Amato, P.R. (2003): Reconciling divergent perspectives: Judith Wallerstein, quantitative family research, and children of divorce. *Family Relations*, 52, 332-339.
- Amato, P.R. (2005): The impact of family formation change on the cognitive, social, and emotional well-being of the next generation. *The Future of Children* 15, 75-96.
- Amato, P. (2010). Research on Divorce Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666
- Bachman, H. J., Coley, R. L., & Carrano, J. (2012): Maternal relationship instability influences on children's emotional and behavioral functioning in low-income families. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39, 1149-1161.
- Bech, P., Gudex, C., & Staehr Johansen, K. (1996): The WHO (Ten) Well-Being Index: Validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 183-190.
- Bloome, D. (2017): Childhood family structure and intergenerational income mobility in the United States, *Demography*, 54, 541-569.
- Brown, S. L., & Manning, W. D. (2009): Family boundary ambiguity and the measurement of family structure: The significance of cohabitation. *Demography*, 46, 85-101.
- Bzostek, S. H., & Beck, A. N. (2011): Familial instability and young children's physical health. *Social Science & Medicine*, 73, 282-292.
- Ceballos R., & McLoyd V.C. (2003): Social support and parenting in poor, dangerous neighborhoods. *Child Development*, 73, 1310-1321.
- Cherlin A. (1992): *Marriage, Divorce, Remarriage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clarke-Stewart A., & Brentano C. (2006): *Divorce: Causes and consequences*. New Haven, CT, US: Yale University Press.
- Coleman, M., Ganong, L., & Fine, M. (2000): Reinvestigating remarriage: Another decade of progress. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1288-1307.
- Cooper, C. E., McLanahan, S. S., Meadows, S. O., & Brooks-Gunn, J. (2009): Family structure transitions and maternal parenting stress. *Journal of Marriage and Family*, 71, 55-574.
- Cooper, C. E., Osborne, C. A., Beck, A. N., & McLanahan, S. S. (2011). Partnership instability, school readiness, and gender disparities. *Sociology of Education*, 84, 246-259.

- Crosier, T., Butterworth, P., & Rodgers, B. (2007): Mental health problems among single and partnered mothers. The role of financial hardship and social support. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42, 6-13.
- Daryanani I, Hamilton J.L., Abramson L.Y., Alloy L.B. (2016) Single mother parenting and adolescent psychopathology. *Journal of Abnormal Child Psychology* 44:1411–1423.
- Deal, R.L. (2014): *The Smart Stepfamily: Seven Steps to a Healthy Family*. Bethany House Publishers.
- Derogatis L. R. (1977): SCL-90-R, administration, scoring and procedures manual for the Revised version. Baltimore: John Hopkins University, School of Medicine.
- Erikson, E. H. (1997): Az emberi életciklus. In: Bernáth L., & Solymosi K. (Szerk.). *Fejlődéslélektan. Olvasókönyv* (pp. 27-42). Budapest: Tertia.
- Fine, M. A. (1996): The clarity and content of the stepparent role. *Journal of Divorce and Remarriage*, 24, 19-34.
- Fomby, P., & Bosick, S. J. (2013): Family instability and the transition to adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 75, 1266-1287.
- Fomby, P., & Cherlin, A. J. (2007): Family instability and child well-being. *American Sociological Review*, 72, 181-204.
- Forste, R., & Heaton, T. B. (2004): The divorce generation: Well-being, family attitudes, and socioeconomic consequences of marital disruption. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41, 95-114.
- Ganong, L. H., & Coleman, M. (2012): *Stepfamily relationships*. New York: Springer-Verlag.
- Golombok S., & Tasker F. (2015): Socioemotional development in changing families. In: Lerner R.M. (Ed.). *Handbook of Child Psychology and Developmental Science* (pp. 1-45). Wiley.
- Goodnight, J. A., D'Onofrio, B. M., Cherlin, A. J., Emery, R. E., Van Hulle, C. A., & Lahey, B. B. (2013): Effects of multiple maternal relationship transitions on offspring antisocial behavior in childhood and adolescence: A cousin-comparison analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41, 185-198.
- Halpern-Meekin, S., & Tach, L. (2008): Heterogeneity in two-parent families and adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 70, 435-451.
- Hampden-Thompson, G., & Galindo, C. (2015): Family structure instability and the educational persistence of young people in England. *British Educational Research Journal*, 41, 749-766.
- Hetherington, E.M., & Kelly, J. (2002): *For better or worse*. New York: Norton.
- King, V., Boyd L. M. (2016): Factors Associated With Perceptions of Family Belonging Among Adolescents. *Journal of Marriage and the Family*, 78, 1114-1130.
- King, V., Boyd, L.M., Thorsen, M.L. (2015): Adolescents' perceptions of family belonging in stepfamilies. *Journal of Marriage and the Family*, 77, 761-774.
- Krähenbühl & mtsai (2009): *Mozaikcsaládok*. Budapest: Animula.
- Leake, V. S. (2007): Personal, familial, and systematic factors associated with family belonging for stepfamily adolescents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 47, 135-155.
- Lee, D., & McLanahan, S. (2015): Family structure transitions and child development: Instability, selection, and population heterogeneity. *American Sociological Review*, 80, 738-763.
- Magnuson, K., & Berger, L. M. (2009): Family structure states and transitions: Associations with children's well-being during middle childhood. *Journal of Marriage and Family*, 71, 575-591.

- Malone, P. S., Lansford, J. E., Castellino, D. R., Berlin, L. J., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (2004): Divorce and child behavior problems: Applying latent change score models to life event data. *Structural Equation Modeling*, *11*, 401-442.
- Martin, G., & Kats, V. (2003). Families and work in transition in 12 Countries, 1980-2001. *Monthly Labor Review*, *126*, 3-32.
- Menaghan, E. G., Kowaleski-Jones, L., & Mott, F. L. (1997): The intergenerational costs of parental social stressors: Academic and social difficulties in early adolescence for children of young mothers. *Journal of Health and Social Behavior*, *38*, 72-86.
- Osborne, C., & McLanahan, S. (2007): Partnership instability and child well-being. *Journal of Marriage and Family*, *69*, 1065-1083.
- Papernow, P. L. (1998): *Becoming a stepfamily*, GICPress.
- Preece, M., & DeLongis, A. (2005): A Contextual Examination of Stress and Coping Processes in Stepfamilies. In: Reyenson T. A., Kayser, K., & Bodenmann G. (Eds.). *Couples coping with stress: Emerging perspectives on dyadic coping* (pp. 51-69). Washington, DC: American Psychological Association.
- Rodgers, B., Grey, P., Davidson, T. & Butterworth, P. (2011): Parental Divorce and Adult Family, Social and Psychological Outcomes: The contribution of childhood family adversity. (Social Policy Research Paper No. 42)
- Rodgers, B., & Pryor, J. (1998): *Divorce and separation: The outcomes for children*. Layerthorpe, York: York Publishing Service.
- Rousou E., Kouta C., Middleton N., & Karanikola M. (2013): Single mothers' self-assessment of health: A systematic exploration of the literature. *Int Nurs Rev* *60*(4), 425-434.
- Ruschena, E., Prior, M., Sanson, A., & Smart, D. (2005): A longitudinal study of adolescent adjustment following family transitions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* *46*, 353-363.
- Salazar, M. (2015): Blended Family Dynamics and its Impact on Behavioral Communication and Overall Success. (Disszertáció.) Gonzaga University.
http://web02.gonzaga.edu/comltheses/proquestftp/Salazar_gonzaga_0736M_10505.pdf.
Letöltés dátuma: 2019. 08. 10.
- Schleider, J. L., Chorpita, B. F., & Weisz, J. R. (2014): Relation between parent psychiatric symptoms and youth problems: Moderation through family structure and youth gender. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *42*, 195-204.
- Stewart, S. D. (2005): How the birth of a child affects involvement with stepchildren. *Journal of Marriage and Family*, *67*, 461-473.
- Sun, Y., & Li, Y. (2008): Stable postdivorce family structures during late adolescence and socioeconomic consequences in adulthood. *Journal of Marriage and Family*, *70*, 129-143.
- Susánszky É., Konkoly Thege B., Stauder A., & Kopp M. (2006): A WHO Jól-Lét Kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, *7*, 247-255.
- Sweeney, M. M. (2007): Stepfather stepfamilies and the emotional well-being of adolescents. *Journal of Health and Social Behavior*, *48*, 33-49.
- Sweeney, M. M. (2010): Remarriage and stepfamilies: Strategic sites for family scholarship in the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, *72*, 667-684.

KUMULATÍV STRESSZ, VAGY KOMPENZÁCIÓ?

- Tillman, K. H. (2008): "Non-traditional" siblings and the academic outcomes of adolescents. *Social Science Research*, 37, 88-108.
- Unoka Zs., Rózsa S., Kő N., Kállai J., & Fábíán Á. (2004): A Derogatis-féle Tünetlista hazai alkalmazásával szerzett tapasztalatok. *Psychiatria Hungarica*, 19(3), 235-243.
- Van der Bruggen, C.O., Stams, G.J.J.M., Bögels S.M., Paulussen-Hoogeboom M.C. (2010): Parenting behaviour as a mediator between young children's negative emotionality and their anxiety/depression. *Infant and Child Development* 19: 354-365
- Wojtkiewicz, R., & Holtzman, M. (2011): Family Structure And College Graduation: Is The Stepparent Effect More Negative Than The Single Parent Effect? *Sociological Spectrum*, 498-521.